

SÁRKÖZY MIKLÓS

Kelet és Hellász között: *in memoriam* Hegyi Dolores

Hegyi Dolores az elmúlt hat évtized egyik legnagyobb magyar ókortudósa volt, akinek távozása komoly űrt hagyott maga után a mai magyar ókortudományban és orientalisztikában. Valóban, ha áttekintjük életművét, akkor azt láthatjuk, hogy két szakterületen is jelentős életművet hozott létre: ez pedig az ókortörténet és az iranisztika. Persze lehet, hogy Dolores tanárnő túlzott bókna és hízelgésnek vette volna jelen sorok írójának, csodálójának és egykori tanítványának sorait, és a Tanárnőre oly jellemző csendes szerénységgel és mosollyal hessegette volna el dicsérő szavaimat. Sok év távlatából is látszik azonban, hogy érdeklődése mennyire egyedi volt, és mennyire fájóan hiányzik az a sajátos szemlélet, az a rá jellemző kettőség, amely két szakterületet kapcsolt össze. A mára egyre inkább uralkodó szakbarbár felfogás korában, amikor sokan egy relatíve kis téma szakértői vagy ugyanannak az egyetlen forrásnak a kutatói, ritka az a tudóstípus, amelyet Hegyi Dolores reprezentált itthon, aki maga is a *médismos* (a hellén perzsabarátság) modern esete volt: egy perzsabarát magyar klasszika-filológus és történész.

Hegyi Dolores harmincas éveiben

Mint Hegyi Dolores egykori magántanítványát, rengeteg szép emlék köt azokhoz a délutáni órákhoz, amikor Ktésiaszt és Hérodotost vagy éppen Pierre Briant éppen akkoriban megjelent terjedelmes achaimenida-monográfiáját elemeztük, és a kunaxai csatához vezető okokat, esetleg III. Artaxerxés halálának körülményeit és a későachaimenida dinasztia genealógiájának problémáit vizsgáltuk. Hegyi Dolores nagyon diplomatikus egyéniség volt, aki igazán szövegolvasásain, kis létszámú szemináriumain bontakozott ki. Leheletfinom szövegelemzései és végtelen szakirodalmi ismeretei máig hasznos és valóban használható muníciót szolgáltatnak számomra évtizedekkel e csodálatos szövegelemző achaimenida szemináriumokat követően is, amiből még mostani óráimon is profitálok.

Hegyi Dolores tudományos pályafutása közel hat évtizedet ölelt fel, a kiváló ókortudós nemrég, 2023. szeptember 23-án távozott közülünk, november 3-án lett

volna 89 éves. Munkássága olyan gazdag, hogy méltán tarthat igényt az utókor kiemelt figyelmére is. Kalocsán született 1934-ben, egyetemi tanulmányait Budapesten, az Eötvös Loránd tudományegyetemen végezte, ahol klasszika-filológiát, történelmet és orientalisztikát hallgatott latin–görög–történelem szakon 1952 és 1956 között. Mint Harmatta János és Trencsényi-Waldapfel Imre tanítványát, Hegyi Dolorest fiatal kora óta foglalkoztatta az Achaimenida Birodalom és a görögség kapcsolata.

Ugyanezekben az években kötött házasságot Katus László történésszel, házasságukból két gyermek, Gábor és Erika született. Diplomázását követően rövid ideig középiskolai tanárként dolgozott két színvonalas budapesti gimnáziumban. A mind személyesen nehezen megélt, mind pedig a magyar társadalmat megrázó 1956-os forradalom az Apáczai Csere János Gimnáziumban érte őt, később, 1957–1958-ban pedig a budapesti Fazekas Mihály Gimnáziumban oktatott rövid ideig. Tudományos karrierjének igazi felívelése 1958 és 1962 között következett be, amikor Trencsényi-Waldapfel Imre aspiránsa lett az ELTE-n. Az aspirantúra sikeres eredményeként kutatásait először 1964-ben született kandidátusi disszertációjában foglalta össze *A kis-ázsiai görögség korai keleti kapcsolatai és a perzsa hódítás* című művében. 1965-ig az ELTE–MTA Ókortudományi Kutatócsoport tudományos munkatársa volt. 1966-ban szerezte meg a nyelvtudományok kandidátusa fokozatot, ezt pedig hosszú, közel négy évtizedes egyetemi oktatói karrier követte, amelyet javarészt az ELTE BTK Történeti Intézetének Ókortudományi Tanszékén töltött 1967-ig adjunktusként, utána 1993-ig docensként. 1993-tól 1998-ig az újjáalapított Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának professzora, egyetemi tanára volt történelem és ógörög szakokon, majd korai nyugdíjas éveiben ismét az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékén tartott órákat. Oktatóként elsősorban a klasszikus antikvitás történelmét, vallástörténetét, görög történelmet, a görög-perzsa háborúk korát tanította igen magas színvonalon, ógörög szakon pedig kiváló történeti szövegolvasásokat tartott.

Hegyi Dolores pályafutásának tudományos publikációi több mint hat évtizedet ívelnek át az 1950-es évek derekától egészen a 2020-as évek elejéig. Ezt a rendkívül hosszú és termékeny tudományos pályát több fontos állomásra lehet osztani. Legkorábbi publikációi a pályakezdő iranista ambíciózus szárnypróbálgatásai. Világosan látszik, hogy Harmatta János (és talán a mára méltatlanul elfeledett iranista és indogermanista Gaál László) egyik legkorábbi tanítványa volt. Az Antik Tanulmányokban ekkoriban, vagyis 1955 és 1957 között megjelent óperzsa témájú tanulmányai, óperzsa feliratfordításai is inkább az iranisztikát sejtetik leendő fő kutatási irányként az ötvenes évek derekán. Ez a tisztán iranisztikai kutatási tematika azonban némileg megváltozott az aspirantúra időszakában, Trencsényi-Waldapfel Imre szakmai vezetése idején, aminek következtében nagyobb hangsúlyt kapott a klasszikus Görögország vallás- és társadalomtörténetének kutatása Hegyi Dolores tudományos életművében. Mindez azonban nem jelentette az eredetileg dédelgett iranista álmok feladását, hiszen mind a görögség keleti kapcsolatait vizsgáló

kandidátusi értekezésében, mind pedig a hatvanas-hetvenes évek publikációiban is jelen van az óperzsa kor iránti erős tudományos kötődés; a fókusz azonban elmozdult a görög-perzsa kapcsolatokra, Hellász keleti kapcsolatainak vizsgálatára. Ebben az időszakban jelennek meg olyan máig meghatározó Hegyi Dolores-munkák mint a *Médismos. Perzsabarát irányzat Görögországban* 1974-ben vagy a hérodotosi perzsa *logosok* forrásértékéről írt hosszú tanulmánya 1973-ban a *Hahn István Emlékkönyvben* és ugyanez a téma angolul is az *Acta Antiquában*. Mindezek mellett a hatvanas-hetvenes években számos angol és német nyelvű fontos és máig értékéből mit sem vesztő alapos tanulmány születik meg, amelyek két csoportba sorolhatók: egyfelől a görög-perzsa háborúk politikatörténetét tárgyalják, másfelől a görög vallástörténet kérdéseit elemzik mélyrehatóan. Az első csoportból kiemelkedő írásnak számít a görög poliszok különböző útválasztásait bemutató írások egész sora a görög-perzsa háborúk idején, Athén, Aigina, a boiótiai poliszok helyzetének vizsgálata, valamint a kis-ázsiai ión városok perzsaelles felkelését elemző tanulmány. Ez utóbbi téma azután a nyolcvanas években magyarul is megjelenik könyvformátumban. A vallástörténeti csoportba tartoznak a fontos magyar és német publikációk Ephesosi Artemis kultuszáról és a görög vallástörténet kisázsiai kapcsolatairól a hatvanas-hetvenes évekből. De a két fő témakörön túl a hetvenes években születtek tanulmányok a türannisz intézményének kialakulásáról, valamint az ión népnév etimológiájáról, ami jelzi Hegyi Dolores széles tudományos érdeklődését és gazdag szellemi örökségét.

Az ereje teljében levő érett tudós szinte ontotta magából az angol, német és magyar tanulmányokat és könyveket a nyolcvanas és a kilencvenes években is. Témavilága a korábban kibontakozó *poikilia* jegyében folytatódott: a görög-perzsa kapcsolatok eddig nem ismert elemeinek vizsgálata, valamint az archaikus és klasszikus görögség anatóliai politikai, nyelvészeti és vallástörténeti kapcsolatainak története, valamint újabb nagyszerű vallástörténeti tanulmányok Dionysos Aisymnésről és Apollónról.

A kilencvenes évek Hegyi Dolorese immáron összefoglaló, monografikus alkotásokkal jelentkezett, amelyek betetőzték addigi nagyszámú kutatásait. Ilyen fontos alkotás volt *A görög Apollón-kultuszról* szóló könyve 1998-ból. Mindezekon túl 1991 és 2003 között több fontos egyetemi jegyzete, a felsőoktatásban máig hiánypótló könyve jelent meg, amelyek szorosan kapcsolódnak több évtizedes oktatói pályafutásához. Ezek a munkái a magyar felsőoktatás számára tett nélkülözhetetlen szolgálatok, egyszersmind sok évtizedes, hosszú ívet bejáró pályájának közérthető összefoglalásai a szélesebb egyetemista hallgatóságnak és a művelt érdeklődőknek. Ezek a tankönyvek a következők: *Görögország története az archaikus és a korai klasszikus korban* (Miskolc, 1991); *A görög városállamok Kr. e. 403 és 338 között* (Miskolc, 1992); *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig* (Németh Györggyel, Sarkady Jánossal és Kertész Istvánnal, Budapest, 1995); *Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe* (Budapest, 2002); *Görög vallástörténeti chrestomathia* (Budapest, 2003).

Hegyi Dolores és Katus László Sorrentóban 2006-ban

Kelettel kapcsolatos kutatásainak utolsó felvonása nyugdíjas éveiben, kutatói pályája alkonyán érkezett el, amikor érdeklődése a hellenisztikus Közel-Kelet felé fordult. A nyolcvan év felett is teljes szellemi frissességben alkotó Hegyi Dolores a magyar tudományosságban hiánypótló tanulmányok, jelentős magyar nyelvű esszék sorát jelentette meg, túlnyomórészt a Károli Gáspár Református Egyetem eszmetörténeti folyóiratában, az *Orpheus Noster*ben. Ezekben az izgalmas tanulmányokban a hellenisztikus Közel-Kelet politikai-társadalmi-vallási intézményeivel foglalkozott szerzőnk. Ugyanaz a kettős, történeti-vallástörténeti érdeklődés érhető tetten itt is, mint a korábban említett klasszikus görög témájú írásaiban. Vallás, politika és társadalom között hol a határ? Mennyire hatnak gazdasági faktorok a Kr. e. 2. század végén megszülető, a Selyemút mentén felemelkedő városok robbanásszerű fejlődésére a Szír sivatagban? Állami hatalom, önkormányzatiság, vallási és társadalmi csoportok hogyan hatnak egymásra a hellenisztikus poliszban? Ezek a kérdések foglalkoztatták Hegyi Dolorest, amikor a makedónok iráni berendezkedéséről, Arachósia hellenisztikus emlékeiről, a seleukida IV. Antiokhos szentélypolitikájáról vagy az ókori Hatra és Dura Európos társadalmi, vallási intézményrendszeréről jelentetett meg elmélyült tanulmányokat élete alkonyán. A témához összefoglaló monográfiát is írt a *Hellenizmus Keleten* címmel, amely jól felépített, didaktikus

alkotás, az egyetemi oktatásban is igen hasznos, mivel tartományonként ad jó bevezetést a Nagy Sándor által megteremtett hellenisztikus Kelet államalakulataihoz.

Hegyi Dolores aktív maradt csaknem egészen 2023-ban bekövetkezett elhunytaig. Az Orpheus Nosterben megjelent hellenisztikus Kelettel kapcsolatos írásai jelképezik tudományos életpályája utolsó állomását, amely témaválasztás egyben keretbe foglalja a jeles magyar ókortudós és iranista életművét. Harmatta János tanítványaként azelőtt majd hetven éve publikálta első tanulmányát, amely az óperzsa filológiáról szólt, halála előtt két évvel pedig a Párthus Birodalom nyugati peremén fekvő Hatra születéséről az *Orpheus Noster*ben megjelent írása számít utolsó jelentős írásának. Az életmű a Kelettel kezdődik és a Kelettel végződik. Talán nem véletlenül. S az is fontos, hogy minek tekintette magát Hegyi Dolores az *Orpheus Noster* szerzői listájában: iranista. S mindez valóban így volt. Hegyi Dolores a magyar iranisztika, a preiszlám Irán (főleg az Óperzsa Birodalom) eminens kutatója volt. Jelen írás tisztelgés emléke, kedves idős mesterem előtt.

Hegyi Dolores tudományos műveinek válogatott bibliográfiája

- „Dareios susai alapító felirata,” in: *Antik Tanulmányok*, III. évf., 1956, 335–338.
- „Társadalmi mozgalmak Iránban az i. e. VI. században,” *Antik Tanulmányok*, IV. évf., 1957, 206–237.
- A kisázsiai görögség korai keleti kapcsolatai és a perzsa hódítás*, Kandidátusi értekezés tézisei, Budapest, 1964.
- „Notes on the Origin of Greek Tyrannis,” *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIII. évf., 1965, 303–318.
- „A tyrannis eredetének kérdéséhez,” *Antik Tanulmányok*, XII. évf., 1965, 191–203.
- „The origin of the ethnic name: Ionian,” *Annales Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica*, VI. évf., 1965, 89–102.
- „Az ión felkelés történeti háttere,” *Antik Tanulmányok*, XIII. évf., 1966, 213–226.
- „The Historical Background of the Ionian Revolt,” *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV. évf., 1966, 285–302.
- „Az ephesosi »Méhkirálynő«-tól Mária istenanyáig. Egy ősi vallási kultusz útja,” *Élet és Tudomány*, XXIII. évf. 1968, 2381–2385.
- „Der Kult des Dionysos Aisymnetes in Patrae,” *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XVI. évf., 1968, 99–103.
- „Athens and Aigina on the Eve of the Battle of Marathon,” in: *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XVII. évf., 1969, 171–181.
- „Der ionische Aufstand und die Regierungsmethoden Dareios’ I,” *Altertum*, XVII. évf., 1971, 142–150.
- „Boiotien in der Epoche der griechisch-persischen Kriege,” *Annales Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica Sectio Classica*, I. évf., 1972, 21–29.

- „25 Jahre Indogermanistik in Ungarn,” *Acta Linguistica Hungarica*, XXII. évf., 1972, 401–417.
- „Das Artemis-Heiligtum in Ephesos zur archaischen Zeit,” *Annales Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica*, XIII. évf., 1972, 301–316.
- „Die ionischen Poleis vom Kalliasfrieden bis zur Zeit der makedonischen Eroberung,” *Hellenische Poleis, Krise, Wandlung, Wirkung*, hrsg von Elisabeth Charlotte Welskopf. Berlin, II. évf., 1973, 1015–1040.
- „A hérodotosi perzsa »logos«-ok forrásértéke,” *Ókori történeti tanulmányok, Emlékkönyv Hahn István tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*, Budapest, 1973, 49–75.
- „Historical Authenticity of Herodotus in the Persian »Logoi«,” *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXI. évf., 1973, 73–87.
- „TEMENH IEPA és TEMENH ΔΗΜΟΣΙΑ,” in: *Antik Tanulmányok*, XXI. évf., 1974, 15–24.
- „Τεμένη ἱερὰ καὶ τεμένη δημόσια,” *Oikumene*, I. évf., 1976, 77–87.
- „Der Begriff βάρβαρος bei Hérodotos,” *Annales Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Classica*, V–VI. évf., 1977–78, 53–59.
- ΜΗΔΙΣΜΟΣ. Perzsabarát irányzat Görögországban i. e. 508-tól 479-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- „Βασιλεῖον τῶν Ἰώνων,” *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXV. évf., 1977, 321–324.
- „Orientalische couleur locale in Aeschylos Persern,” in: *Aischylos und Pindar*. hrsg. Ernst Günther Schmidt, Berlin, Akademie, 1981, 187–192.
- Αἰ ἰόνες Kiszárában*, Apollo Könyvtár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- „Görögország és a Földközi tenger keleti partvidéke az archaikus korban,” *Αἰ antik társadalomtörténet problémái*, szerk. Dr. Sarkady János, Debrecen, 1982, 31–48.
- „Die Griechen und der Alte Orient im 9. Bis 6. Jahrhundert v Chr., Mesopotamien und seine Nachbarn,” in: *Berliner Beiträge zum Vorderen Orient*, Nissen, Hans-Jörg / Renger, Johannes (Hsg.) Berlin, 1982, 531–538.
- „Athen und die Achämeniden in der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts v. u Z.,” *Oikumene*, IV. évf., 1983, 53–59.
- „Das ionische Ethnikum,” *Homonoia*, V. évf., 1983, 15–51.
- „Die Formen und Auswirkungen der griechisch-persischen Beziehungen in 5. Jahrhundert v. u Z.,” in: *Kultur und Fortschritt in der Blütezeit der griechischen Polis*, hrsg. von Ernst Kluwe, Berlin, 1985, 109–118.
- „Prehellenic Roots of the Greek Cult of Apollo,” *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXII. évf., 1989, 5–21.
- A görög városállamok Kr. e. 403 és 338 között*. Miskolc, Miskolci Bölcsész Egyesület, 1992.
- „Die Vorläufer des Hellenismus im Alten Orient,” *Annales Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica*, XXVI. évf., 1993, 41–52.
- „The cult of Sinuri in Caria,” *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, XXXVIII. évf., 1998, 157–163.
- A görög Apollón-kultusz*, Apollo könyvtár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

- HEGYI DOLORES- NÉMETH GYÖRGY – KERTÉSZ ISTVÁN – SARKADY JÁNOS: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Budapest, Osiris, 1995.
- Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*, Jegyzetek, Budapest, Osiris, 1999.
- Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*, Utószó, Budapest, Osiris, 2000.
- Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe*, Budapest, Osiris, 2002.
- Görög vallástörténeti chrestomathia*, Budapest, Osiris, 2003.
- „Wandlungen der lydischen Politik und Religion zu Gyges’ Zeit”, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLIII. évf., 1–2. 2003, 1–14.
- „A »Vörös tenger« a Seleukida adminisztrációban,” *Antik Tanulmányok*, LI. évf., 2007, 105–116.
- „Der persische Gulf in der hellenistischen Zeit,” *Orpheusz búcsúzik*, (tanulmányok Sarkady János emlékére), szerk. Fehér Bence-Könczöl Miklós, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2007, 149–158.
- „Der sogenannte Gadatas-Brief: Eine authentische Kopie oder die Erdichtung von Priestern?”, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, L. évf., 2010/2–3, 349–360.
- „IV. Antiochos és a keleti szentélyek,” in: *Orpheus Noster* II. évf., 2010/I, 27–38.
- „Földelkobzások a kis-ázsiai Anaitis területén a Kr. e. 3. század közepén,” *Orpheus Noster*, III. évf., 2011/I, 34–41.
- „A makedón uralom hatásai Irán politikai és vallási életében,” *Orpheus Noster*, IV. évf., 2012/I, 51–70.
- „A hellénizmus emlékei a közép-ázsiai Arachósiában,” *Orpheus Noster*, IV. évf., 2012/4, 65–75.
- Hellenizmus Keleten*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2013.
- „Templomok és vallási közösségek Dura-Európosban,” *Orpheus Noster*, X. évf., 2018/4, 22–38.
- „Dura-Európos társadalma és a polis intézményei,” *Orpheus Noster*, XII. évf., 2020/I, 41–65.
- „Péter apostol tanúságtétele Jézus »üres« sírboltjáról,” *Orpheus Noster*, XII. évf., 2020/I, 65–67.
- „Az ókori Hatra születése,” *Orpheus Noster*, XIII. évf., 2021/3, 42–50.